

Zakościelna, Anna / Gurba, Jan

Doc. dr hab. Jan Kowalczyk (1918-2007)

Archeologia Polski Środkowowschodniej 9, 384-387

2007

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Anna Zakościelna, Jan Gurba

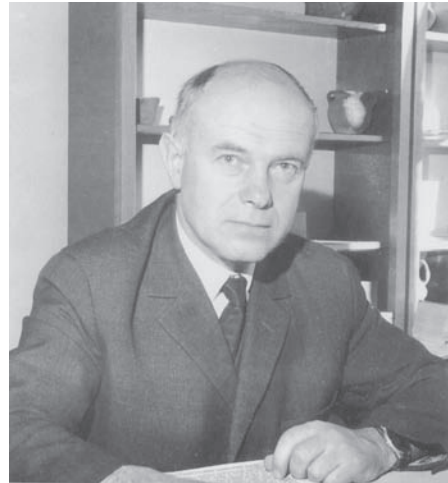
Doc. dr hab. Jan Kowalczyk (1918-2007)

Jan Kowalczyk urodził się 23 października 1918 r. Nowej Wsi w powiecie lubartowskim, zmarł w Lublinie 25 stycznia 2007 r.

Maturę uzyskał w Państwowym Gimnazjum im. Jana Zamojskiego w Lublinie w r. 1937, po czym udał się na Wybrzeże, aby odbyć półroczną praktykę w Stoczni Gdańskiej, poprzedzającą podjęcie studiów na Wydziale Budowy Maszyn Okrętowych Politechniki Gdańskiej. Nie dane Mu było jednak zostać inżynierem budownictwa morskiego. Studia przerwał wybuch II wojny światowej. Jan Kowalczyk natychmiast wrócił do Lublina by jako ochotnik stanąć do walki z Niemcami w obronie miasta w tragicznym wrześniu 1939 r. (po sześćdziesięciu latach stanowiło to podstawę do uzyskania stopnia podporucznika rezerwy). Lata wojny spędził w Lublinie pracując fizycznie w zakładzie malarskim.

Po wojnie, w latach 1944-1948 był studentem Wydziału Humanistycznego Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego (KUL), gdzie korzystając z systemu wolnych studiów kształcił się w archeologii i etnografii u profesorów Stefana Noska i Józefa Gajka. W czasie studiów pracował kolejno jako bibliotekarz w Bibliotece im. Hieronima Łopacińskiego (1944-1945), w prowadzonej przez prof. Jana Czekanowskiego Katedrze Antropologii KUL w latach 1945-1946 i od r. 1946 w kierowanej przez prof. Stefana Noska Katedrze Prehistorii UMCS. W 1948 r. uzyskał magisterium z filozofii w zakresie antropologii, etnografii z etnologią i prehistorii KUL.

Od początku zatrudnienia w UMCS aktywnie uczestniczył w organizacji bazy naukowej i dydaktycznej Katedry. Już w pierwszych miesiącach pracy został delegowany – ze względu na świetną znajomość języka niemieckiego – wraz z prof. J. Gajkiem na Ziemię Odzyskane, w celu przejścia dla Uczelni i przywiezienia do Lublina księgozbiorów specjalistycznych, m.in.

o tematyce archeologicznej, ze składnic tzw. zbiorów zabezpieczonych.

W 1949 r. odbył dwutygodniową praktykę muzealną w Państwowym Muzeum Archeologicznym (PMA) w Warszawie. Równocześnie z asystenturą w UMCS był w latach 1949-1951 delegatem PMA pełniąc obowiązki konserwatora zabytków archeologicznych. W 1950 r. z prof. S. Noskiem zakładał Lubelski Oddział Polskiego Towarzystwa Prehistorycznego i wszedł do Zarządu Oddziału.

W 1951 r. obronił pracę doktorską *Obrządek pogrzebowy w młodszej epoce kamienia na ziemiach Polski* pisaną pod kierunkiem prof. S. Noska. Praca nie została opublikowana jako nie uwzględniająca metody dialektycznej materializmu historycznego i dostępna jest tylko w streszczeniu (J. Kowalczyk 1951). Bezpośrednio po obronie rozprawy doktorskiej (!) został zwolniony z pracy w UMCS ze względu na likwidację od 1950 r. naboru na studia archeologiczne.

W latach 1951-1952 był pierwszym powojennym kierownikiem Działu Archeologii w Muzeum Lubelskim. Zorganizował pierwsze stałe wystawy archeologiczne w muzeach Lubelskim i Zamojskim. W tym czasie prowadził wykłady z archeologii dla studentów historii i historii sztuki KUL.

W latach 1952-1953 związał się z Komisją Badań nad Grodami Czerwieńskimi biorąc udział w wykopaliskach na osadzie przyrodowej *Wołynia* w Gródku nad Bugiem oraz na cmentarzysku wczesnośredniowiecznym w Lipsku-Polesiu.

Po wyjeździe prof. Noska z Lublina był w latach 1953-1955 kierownikiem Zakładu Archeologii Polski UMCS, wykładając *Archeologię ziem słowiańskich* dla studentów I roku historii. Zwolniony z Uniwersytetu ze względów ideologicznych znalazł pracę w Państwowym Muzeum Archeologicznym w Warszawie, z którym związał się już w 1954 r. Prof. Zdzisław Rajewski, ówczesny dyrektor PMA, nie zważając na opinię z Lublina o „nieprawomyślności” Jana Kowalczyka, a doceniając Jego dotychczasowe osiągnięcia, miał odwagę powołać Go na kierownika Działu Neolitu, a w roku 1971 na wicedyrektora Muzeum do spraw naukowych. W tym czasie przez kilka semestrów głosił też wykłady zleczone dla studentów archeologii Uniwersytetu Warszawskiego. W 1969 r. habilitował się na UW na podstawie pracy *Początki neolitu na ziemiach polskich*, po czym w 1972 r. przeszedł do ówczesnego Instytutu Historii Kultury Materialnej (IHKM) PAN, gdzie na stanowisku kierownika Zakładu Epoki Kamienia, pracował do nabycia praw do kombatanckiej emerytury w 1978 r.

Pracując w Warszawie Jan Kowalczyk nie zerwał kontaktów z UMCS. W latach 1960-1963 (już po „odwilży”) i 1975-1977 prowadził wykłady dla studentów archeologii, a po przejściu na emeryturę, od roku 1983 do 1989, wrócił na stanowisko docenta w Katedrze Archeologii. W sumie przez 22 lata kształcił w UMCS studentów archeologii i historii, pod Jego kierunkiem powstało 17 prac magisterskich, jako recenzent uczestniczył w obronach kilku doktoratów.

Nie zerwał też kontaktów ze swą rodzinną wsią, włączając się w stolicy do starań o finanse potrzebne na budowę szosy Łucka – Wola Sernicka. Rozbudził inicjatywę obywatelską przy tej budowie, sam dając czynny przykład przy pracach fizycznych.

Jan Kowalczyk ma ugruntowane miejsce w archeologii polskiej (A. Zakościelna 1997). Należał do najlepszych znawców młodszej epoki kamienia na ziemiach polskich. Specjalizował się przede wszystkim w zagadnieniach kultury pucharów lejkowatych, choć pewnie nie istnieje neolityczna kultura, w poznaniu której nie ma Jego twórczego wkładu. Do najważniejszych

przeprowadzonych przez Niego prac terenowych należą badania na cmentarzyskach kultur pucharów lejkowatych i amfor kulistych w Stoku, Lesie Stockim i Klementowicach w pow. puławskim (1949-1954), osadzie kultury pucharów lejkowatych w Gródku na Bugiem, w pow. hrubieszowskim (1954-1957) i kopalni krzemienia pasiastego w *Krzemionkach Opatowskich* (1969-1970), nie licząc mniejszych wykopalisk prowadzonych początkowo ze studentami UMCS, a następnie pracownikami PMA i IHKM PAN. Wyniki wszystkich badań publikował sam lub przekazywał do opracowania młodszym kolegom. M.in. całość materiałów uzyskanych w trakcie badań neolitycznej osady w Gródku przekazał Witoldowi Gumińskiemu, asystentowi kierowanego przez siebie Zakładu Epoki Kamienia IHKM PAN, do opracowania, które stało się jego pracą doktorską (W. Gumiński 1989).

Do najważniejszych prac Jana Kowalczyka, najczęściej do dziś cytowanych, należą *Osada kultury pucharów lejkowatych w miejscowości Gródek Nadbużny w świetle badań 1954 r.* (J. Kowalczyk 1954), *Dwa zespoły neolityczne datowane radiowęglem* (J. Kowalczyk 1968), *Początki neolitu na ziemiach polskich* (J. Kowalczyk 1969) i *The Funnel Beaker Culture* (J. Kowalczyk 1970). Wysoko cenione były również Jego prace popularnonaukowe (J. Kowalczyk 1955; 1971b; M. Kaczyński 1957; M. Konopka 1972; Z. Krzak 1972; C. C. Березанська 1973).

Publikacje Jana Kowalczyka szybko wchodziły do obiegu naukowego. Znaczna ich część była wykorzystana m.in. w tomach I-III monumentalnej syntezy *Prahistoria ziem polskich* (Wrocław: 1975, 1979, 1978) oraz w tomie I podręcznika akademickiego *Pradzieje ziem polskich* (Warszawa-Łódź 1989), jak również w ukraińskiej i rosyjskiej wersji językowej *Археология Украинской СССР* (Київ 1971, 1975) oraz w tomie *Энеолит СССР* pomnikowej serii *Археология СССР* (Москва 1982)¹.

Był czynny naukowo do ostatnich lat. Ostatnie Jego publikacje ukazały się w 2004 r. (S. Hoczyk-Siwkova, J. Kowalczyk 2004; J. Kowalczyk 2004).

Ustalenia i hipotezy Jana Kowalczyka do dzisiaj są cytowane w polskiej i zagranicznej literaturze i zapewne długo jeszcze pozostaną inspiracją dla badaczy, zwłaszcza młodszej epoki kamienia. Najwięcej dyskusji wzbudziła Jego rozprawa habilitacyjna *Początki neolitu na ziemiach polskich* (J. Kowalczyk 1969), wyróżnia-

¹ Wymienione wyżej trzy artykuły J. Kowalczyka ogłoszone w *Wiadomościach Archeologicznych* cytowane są w *Энеолит СССР* jednak bez podania tytułów prac i nazwiska autora wykreślonego przez cenzurę radziecką (A. Zakościelna, J. Gurba 2000, s. 243, przypis 7).

jąca się ogromnym krytycyzmem wobec zastanej wiedzy. Podjęta na łamach *Wiadomości Archeologicznych* polemika (B. Balcer 1971; E. Kempisty, J. Gurba 1971; J. K. Kozłowski 1971; J. Kowalczyk 1971²) spowodowała, że mimo często bardzo krytycznych ocen, praca – co szczególnie podkreślają archeolodzy z ośrodka poznańskiego – mobilizowała wielu badaczy do poszukiwania nowych możliwości interpretacyjnych.

J. Kowalczyk zajmował się również redagowaniem wydawnictw archeologicznych. Do najważniejszych redagowanych przez Niego należy III tom *Prahistorii ziem polskich* (Wrocław 1978), powierzony Mu po śmierci prof. Aleksandra Gardawskiego w 1974 r. oraz trzy roczniki *Archeologii Polski* (21: 1976, z. 2 – 23: 1978, z. 1, 2.).

Ważne miejsce w życiu Jana Kowalczyka zajmowała działalność społeczna (wspomniane już Jego starania o budowę drogi w rodzinnej wsi i czynny w udział w pracach), zwłaszcza w Polskim Towarzystwie Prehistorycznym i późniejszych Archeologicznym oraz Archeologiczno-Numizmatycznym. Był członkiem Zarządu Lubelskiego Oddziału, członkiem Komisji Rewizyjnej Oddziału Warszawskiego, członkiem Prezydium – skarbnikiem i zastępcą sekretarza generalnego. Przez 11 lat pracował w redakcji *Z otchłani wieków* (1971-1981).

Za działalność zawodową i społeczną wyróżniony został medalem *Zasłużony dla Archeologii Polskiej* (1970), odznaką *Zasłużony Działacz Kultury* (1972), medalem *UMCS Nauka w Służbie Ludu* (1975), medalem *XX-lecia IHKM PAN* (1976), nagrodą Sekre-

tarza Naukowego PAN (1977), *Złotym Krzyżem Zasługi* (1979), medalem *Zasłużony dla UMCS* (2004; z kolejnym numerem 8!). W 1978 r. redakcja *Sprawozdań Archeologicznych* zadedykowała mu na 60. lecie urodzin bieżący tom wydawnictwa, w 1988 r. z okazji 80. lecia urodzin uczyniły to redakcje *Archeologii Polski* i *Archeologii Polski Środkowowschodniej*.

Był człowiekiem głęboko wierzącym, zawsze wprowadzającym w życie swoje ideały. Swoją autentyczną wiarą i umiejętnością kierowania się nią w niełatwym życiu dzielił się z nami co dzień, a także uprawiając publicystykę katolicką, zwłaszcza na łamach *Rycerza Niepokalanej*. W życiu codziennym i w pracy cechowała Jana Kowalczyka nadzwyczajna skromność i delikatność, zjednująca Mu sympatię wszystkich, którzy mieli szczęście spotkać Go na swojej drodze. Od zawsze był propagatorem zespołowej pracy naukowej, w której przyjaźń i życzliwość między współpracującymi ze sobą ludźmi była warunkiem realizacji zamierzeń. Dla młodszych kolegów i współpracowników był nie tylko nauczycielem i doradcą, ale i prawdziwym przyjacielem – „ojcem i matką”, jak mawiał Jego młodszy przyjaciel Leszek Gajewski, zmarły w 1998 r. W chwilach trudnych był dla wielu z nas podporą i autentycznym autorytetem moralnym.

Jesteśmy na pewno – w imieniu lubelskich i warszawskich kolegów – wyrazicielami wdzięczności za Jego przyjaźń i stałe zainteresowanie naszą pracą i naszymi problemami zawodowymi i osobistymi.

Zawsze pozostanie w naszych sercach

Literatura

- Balcer Bogdan
1971 *O stanie i potrzebach w zakresie badań krzemieniarstwa neolitu i wczesnej epoki brązu*. *Wiadomości Archeologiczne* 36: 1, s. 51-70.
1998 *Jubileusz osiemdziesięciolecia docenta dr. hab. Jana Kowalczyka*. *Archeologia Polski* 43: 1-2, s. II-VI.
- Czerniak Lech
2000 *Badania nad neolitem ziem polskich w mijającym półwieczu – głos w dyskusji*. W: *Archeologia i prahistoria polska w ostatnim półwieczu*. Materiały z konferencji „Dorobek polskiej archeologii i prahistorii ostatniego półwiecza” w Puszczykowie koło Poznania (27-30 października 1997 r.), red. M. Kubusiewicz, S. Kurnatowski. Poznań, s. 95-99.
- Gumiński Witold
1989 *Gródek Nadbużny*. Wrocław
- [Gurba Jan]
1972 *Jan Kowalczyk*. *Z Otchłani Wieków* 38: 1, s. 26-28. [W: *Poczet archeologów polskich*].
- Hoczyk-Siwkowska Stanisława, Kowalczyk Jan
2004 *Wczesnośredniowieczne studnie na Lubelszczyźnie*. W: *Przez pradzieje i wczesne średniowiecze*. Księga jubileuszowa na siedemdziesiąte piąte urodziny docenta doktora Jana Gurby, red. J. Libera, A. Zakościelna. Lublin, s. 365-380.
- Jankowska Dobrochna
2000 [głos w dyskusji] W: *Archeologia i prahistoria polska w ostatnim półwieczu*. Materiały z konferencji „Dorobek polskiej archeologii i prahistorii ostatniego półwiecza” w Puszczykowie koło Poznania (27-30 października 1997 r.), red. M. Kubusiewicz, S. Kurnatowski. Poznań, s. 147-148.
- Kaczyński Marian
1957 /rec./ *J. Kowalczyk, Ochrona zabytków najdawniejszej przeszłości*. Lublin 1955r., *Muzeum Lubelskie*, str. 42, ryc. 24. *Wiadomości Archeologiczne* 24: 3, s. 270.
- Kamiński Ireneusz
1976 *Archeolodzy*. *Kamena* 43: 1, s. 4-5.

² Por. też po 30 latach (L. Czerniak 2000; D. Jankowska 2000).

- Kempisty Elżbieta, Gurba Jan
1971 *Z zagadnień początków neolitu polskiego*. Wiadomości Archeologiczne 36: 1, s. 38-43.
- Konopka M.[arek]
1972 *Post Scriptum Redaktora*. Z Otchłani Wieków 38: 1, s. 38-43.
- Kowalczyk Jan
1951 *Obrządek pogrzebowy w młodszej epoce kamienia na ziemiach polskich*. Sprawozdania PAU [Polskiej Akademii Umiejętności] 52, s. 931-933.
1955 *Ochrona zabytków najdawniejszej przeszłości*. Lublin.
1956 *Osada kultury pucharów lejkowatych w miejscowości Gródek Nadbużny w świetle badań 1954 r.* Wiadomości Archeologiczne 23: 1, s. 23-48.
1968 *Dwa zespoły neolityczne datowane radiowegłem*. Wiadomości Archeologiczne 33: 3-4, s. 368-376.
1969 *Początki neolitu na ziemiach polskich*. Wiadomości Archeologiczne 34: 3-4, s. 3-69.
1970 *The Funnel beaker Culture*. W: *The Neolithic in Poland*, red. T. Wiślański. Wrocław 1970, s. 147-177.
1971a *W związku z dyskusją nad początkami neolitu*. Wiadomości Archeologiczne 36: 3, s. 234-252.
1971b *Zmierzch epoki kamienia*. Wrocław.
2004 *Z problematyki etnogenezy Słowian*. W: *Przez pradzieje i wczesne średniowiecze*. Księga jubileuszowa na siedemdziesiąte piąte urodziny docenta doktora Jana Gurby, red. J. Libera, A. Zakościelna. Lublin, s. 275-278.
- Kozłowski Janusz K.
1971 *W sprawie początków neolitu na ziemiach polskich*. Wiadomości Archeologiczne 36: 1 s. 44-50.
- Krzak Zygmunt
1972 */rec./ Jan Kowalczyk, Zmierzch epoki kamienia. „Ossolineum”, Wrocław 1971, Popularna Biblioteka archeologiczna PTA, Nr 17, 183 ss. 28 ryc., 8 map, cena 25 zł*. Z Otchłani Wieków 38: 1, s. 75-76.
- Rozwałka Andrzej
2003 *85-lecie urodzin Nestora lubelskiej archeologii*. Wiadomości Uniwersyteckie [UMCS Lublin] 13: 10, s. 18-19.
- Więckowska Hanna
1971 *Uwagi do dyskusji nad początkami neolitu polskiego*. Wiadomości Archeologiczne 36: 3, s. 253-258.
- Zakościelna Anna (az)
1997 *Bibliografia prac archeologicznych i publicystyki katolickiej Doc. dra hab. Jana Kowalczyka byłego kierownika Katedry Archeologii UMCS*. Lublin. Archeologiczne Listy: 1 (50).
1998 *Jubileusz Nestora lubelskiej archeologii*. Wiadomości Uniwersyteckie [UMCS Lublin] 8: 7, s. 31.
1999 *Jubileusz Nestora lubelskiej archeologii*. Archeologia Polski Środkowoschodniej 4, s. 272-273.
- Zakościelna Anna, Gurba Jan
2000 */rec./ Postati Ukraïnskoï Archeolohii, „Materiały i Dosлідzenuja z Archeolohii Prykarpattja i Wołyni, vyp. 7: 1998, s. 119*. Archeologia Polski Środkowoschodniej 5, s. 242-247.
- Березанська Софія С.
1973 */rec./ J. Kowalczyk, Zmierzch epoki kamienia*. Wyd. PAN, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1971, 183 s. Археологія 9, s. 108-110.

Uzupełnienia do bibliografii Jana Kowalczyka

- 1949 *Ziemia lubelska odślania swoją przeszłość*. Sztandar Ludu nr 339, s. 4.
1962 *Nim koło zaczęło służyć człowiekowi*. Mówią Wieki 5: 1, s. 45-47.
1966 *Neolit*. W: *Wielka Encyklopedia Powszechna PWN 7*. Warszawa, s. 682-683.
1971 *Główne problemy polskiego neolitu*. Sprawozdania Archeologiczne 23, s. 405-407.
1974a *Neolit*. W: *Encyklopedia sztuki starożytnej*. Europa, Azja, Afryka, Ameryka, red. A. Gogut i in. Warszawa, s. 337.
1974b *Amfor kulistych kultura*. Tamże, s. 48-49 [niesygn.].
1974c *Ceramiki grzebykowo-dołkowej kultura*. Tamże, s. 109 [niesygn.].
1974d *Ceramiki sznurowej kultura*. Tamże, s. 109-110 [niesygn.].
1974e *Naddunajskie kultury*. Tamże, s. 331 [niesygn.].
1974f *Pucharów dzwonowatych kultura*. *Pucharów lejkowatych kultura*. Tamże, s. 387 [niesygn.].
- 1974g *Trypolska kultura*. Tamże, s. 461-462 [niesygn.].
1976 red. Archeologia Polski 21: 2, s. 245-437.
1977a red. *Cmentarzysko kultury amfor kulistych w Złotej sandomierskiej*. Wrocław, 153 s.
1977b red. Archeologia Polski 22: 1, 2, 489 s.
1978a red. Archeologia Polski 23: 1, 2, 485 s.
1978b red. *Wczesna epoka brązu*. Wrocław, 212 s. *Prahistoria ziem polskich 3* (z A. Gardawskim).
1987 *Uchwycić to co najważniejsze*, Sztandar Ludu, nr 214, s. 5.
1991 *Kilka uwag*. W: *Schyłek neolitu i wczesna epoka brązu w Polsce środkowoschodniej* (materiały z konferencji). Lubelskie Materiały Archeologiczne 6, s. 381.
2004a *Wczesnośredniowieczne studnie na Lubelszczyźnie*. W: *Przez pradzieje i wczesne średniowiecze*, red. J. Libera, A. Zakościelna. Lublin, s. 365-380 (z S. Hoczyk-Siwkową).
2004b *Z problematyki etnogenezy Słowian*. Tamże, s. 275-278.

Dr Anna Zakościelna
Doc. dr Jan Gurba
Instytut Archeologii UMCS
Pl. M. Curie-Skłodowskiej 4
20-031 Lublin
annazakoscielna@wp.pl